

JE ZDÔVODŇOVANIE NAOZAJ ZBYTOČNÉ?

FRANTIŠEK GAHÉR, Katedra logiky a metodológie vied FiF UK, Bratislava

Pri čítaní state Miloša Taligu *Nekonečný príbeh zdôvodňovania*¹ by aspoň trochu pozorný čitateľ mohol mať veľa dôvodov na kladnú odpoveď na otázku z nadpisu. Veď autor nám už v prvej vete ponúka jednoznačnú odpoveď ako múdrosť typu nepochybnjej pravdy²:

(NM1) „Príbeh zdôvodňovania je doslova nekonečný, no (napriek očakávaniu) vždy neúspešný“ (Taliga 2009, 353).

Iné nepochybné múdrosti z uvedenej state:

(NM2) „Zdôvodňovanie (podobne ako indukcia) nehrá pri poznávaní (a to ani vedeckom) žiadnu úlohu. Napriek tomu sa teší označeniu ‚vedecká metóda‘. Dokonca aj také disciplíny ako logika, metodológia či epistemológia, ktoré skúmajú nástroje využiteľné pri overovaní poznatkov, donekonečna opakujú čarovné mantry, rôzne slogany typu ‚Argumenty slúžiace na podporu...‘, ‚Vedecky potvrdený zákon...‘... Žiadne kúzla sa nedejú. A niet sa ani čomu čudovať. Vysvetlenie je veľmi jednoduché – nejedná sa o žiadne mantry, ale o prázdne frázy“ (Taliga 2009, 371).

(NM3) „Pre zmysluplné poznávanie sveta okolo nás..., ako aj pre zmysluplnú komunikáciu ... našich poznatkov, nie je zdôvodňovanie ani žiaduce, ani potrebné a ani možné. Preto by nemalo byť ani vyžadované“ (Taliga 2009, 372).

(NM4) „... keďže záver nemôže byť nijako ani len podporený premisami, z ktorých vyplýva ..., je načase, aby skončili reči o argumentoch ako nástrojoch zdôvodňovania a aby sa začalo premýšľať o iných úlohách, ktoré by mohli adekvátne plniť“ (Taliga 2009, 372).

Musíte uznať, že vedec, ktorý *nahliadne*,³ že celé – a v očiach mnohých ľudí nezanebateľné – vedecké disciplíny opakujú prázdne frázy, uskutočnil grandiózny objav a mal by byť primerane oslavovaný a hodnotený ako výnimočný mysliteľ. A to autor ešte nespomenul niektoré vedecké disciplíny, ktoré „v dnešnej dobe klamárov“ (Taliga 2009,

¹ (Taliga 2009). Ospravedlňujem sa za to, že až teraz reagujem na niektoré názory vyjadrené v onej stati. Zistil som však, že autor tieto názory vôbec neopustil a prezentuje ich aj naďalej (pozri napríklad stať (Taliga 2010) a jeho reakciu (Taliga 2012) na článok (Nuhlíček, Szapuová 2012) a obhajuje ich s plnou vážnosťou v diskusiách podnes. Jadro stanoviska – údajná zbytočnosť zdôvodňovania, vysvetľovaná „obvinením“ deduktívnych úsudkov z chyby *petitio principii* – je v takom zjavnom rozpore s prevládajúcimi názormi bádateľov v tejto oblasti, že si zaslúži vysvetlenie aj po ubehnutí onoho času.

² Doslova hojnosť takýchto **nepochybných múdrostí** nás núti ich odtiaľ špeciálne číslovať za skratkou *NM*.

³ To je podľa Taligu bezpečná metóda poznania (Taliga 2009, 372).

367) k týmto disciplinám nesporne majú patriť, pretože tiež skúmajú nástroje zdôvodňovania poznatkov (napríklad matematika, informatika, umelá inteligencia a pod.). Takže jeho objav by bol ešte väčší, ako sa zdal na prvý pohľad.

Okrem Taligu za takého výnimočného mysliteľa by mal byť podľa všetkého považovaný aj predstaviteľ kritického racionalizmu D. W. Miller, pretože mnoho z oných nepochybných múdrostí čerpá Taliga práve z jeho prác.⁴ Názormi Millera sa nebudem podrobnejšie zaoberať, pokiaľ ich nezastáva aj Taliga, pretože mňa oveľa viac zaujíma Taliga. Veď ak by bolo pravdou všetko to, čo v stati tvrdí, museli by sme ho považovať za výnimočného mysliteľa. Aby sme však s tým hodnotením ako výnimočného mysliteľa náhodou neprestrelili, preveríme, či tieto nepochybné múdrosti sú pravé a či Taligov článok spĺňa prísne vedecké kritériá.

Jazykový blškar by určite mohol namietat', že niektoré slová či slovné spojenia nie sú v stati správne použité: Keď chceme povedať, že *ide o niečo*, nemáme na to použiť spojenie *jedná sa o* (Taliga 2009, 356, 357, 358, 371), resp. *bude prejednávané* (Taliga 2009, 353), pokiaľ nejde o rokovanie na súde. *Prehlasujeme* (Taliga 2009, 364, 366) číslo domu, ale nie stanovisko (to *vyhlasujeme*). Podobne spojenie *teóriu zaopatrit' čiastočným zdôvodnením* (Taliga 2009, 353) zrejme neznamená *teóriu zadovážiť si čiastočným zdôvodnením*. Jeho námietky ľahko odmietneme poukázaním na fakt, že stať bola publikovaná v českom filozofickom časopise a v čase krízy zrejme nemá tento časopis finančné prostriedky na jazykového redaktora pre slovenčinu. Veď ústretovej čitateľ textu aj tak porozumel.

Odborník citlivý na ideologické frázy a slová by mohol namietat', že vo vedeckom časopise *neobviňujeme* (Taliga 2009, 355) argumenty (tie asi nemôžu byť vinné), že predpoklady nemôžu byť *kolosálne* (Taliga 2009, 359), že metódy dôkazu nemôžu byť *najirítujúcejšou kamuflážou*. Zástanca hodnotenia autora ako výnimočného mysliteľa ľahko odbije tieto námietky: takéto spojenia oživujú „suchý“ odborný jazyk a boj o pravdu predsa nemôžu vyhrať nejaké cintľavky.

V stati kritizovaný P. Kolář by mohol namietat', že označiť jeho porovnanie „... za *mätúce a sčasti zavádzajúce*“ (Taliga 2009, 359) bez akéhokoľvek zdôvodnenia nie je vedecky korektné. To by však nesmel vziať do úvahy nepochybné múdrosti NM1 – NM3 – v skratke: *Zdôvodňovanie je nanič*. Alebo Millerovými slovami: „*To, na čom záleží, je to, čo si myslíte, nie to, prečo si to myslíte*“ (Taliga 2009, 372). Že sa to podobá na reklamný slogan, to predsa nemôže byť žiadna výhrada, pretože rozhodujúce je to, že *si to myslíme*.

V neposlednom rade treba popravde oznámiť všetkým, ktorí majú úprimný záujem o štúdium filozofie a spomenutých disciplín, smutnú správu: Podľa autora state ich treba

⁴ Má ísť o práce: Miller, D. W. (1994): *Critical Rationalism. A Restatement & Defence*. Chicago & La Salle: Open Court Publishing Company; Miller, D. W. (2005): *Do We Reason When We Think We Reason, or Do We Think? Learning for Democracy*, 1 (3); Miller, D. W. (2006): *Out of Error. Further Essays on Critical Rationalism*. Aldeshot, Ashgate Publishing Company; Miller, D. W. (2005): *A Reply to Trudy Govier and Philip Adey. Learning for Democracy*, 1 (3).

poľutovať, pretože v týchto disciplínach je pevne usadený mýtus, a to mýtus zdôvodňovania (Taliga 2009), 354).

Doterajšie výhrady boli skôr formálne a nemôžu predstavovať vážnejší dôvod, prečo by sme autora state nemali hodnotiť ako výnimočného mysliteľa. Pardon! Prečo sa chceme odvolávať na nejaké dôvody? Ved' *dôvody sú nanič...*

Preverme obsahovú stránku state. Zrejme sa nebudem môcť riadiť citovanými nepochybnými múdrosťami, pretože som skostnatený a nepoučený (ved' som logik) a pre svoje závery a hodnotenie budem hľadať dôvody (mýtus zdôvodňovania je nielen v logike, ale aj vo mne zažratý). Je zaujímavé, že mnohé úvahy Taligu v stati sú na nerozoznanie od zdôvodňovania, čo je v rozpore s cieľom state. Napríklad *pars pro toto*, keď hovorí: „Záver plynúci z mojich úvah by mal byť jednoznačný...“ (Taliga 2009, 354). Ak to však náhodou identifikujete ako zdôvodnenie, tak je to asi vaša chyba...

Prvý a vskutku rozhodujúci problém, ktorý identifikuje autor, je „*problém kruhu*“⁵ alebo *the fallacy of petitio principii* (Taliga 2009, 355). Autor ma našťastie nezaradil medzi slovenských logikov-ignorantov, ktorí sa tomuto problému vôbec nevenujú (hoci by sa podľa autora mali), pretože ho aspoň stručne opisujem (Gahér 1998). To však nie je žiadna výhra, keďže som podľa autora pred čitateľom zamlčal, že chybou *petitio principii* trpia všetky deduktívne argumenty. Nechcem tu písať o tom, čo všetko som zamlčal a neapísal. Ved' čitatelia na to prídu, keď sa zbavia mýtu zdôvodňovania a všetko mi potom spočítajú. V každom prípade som zbabelo nepriznal, že:

(NM5) „... každý deduktívne platný argument je kruhový v tom zmysle, že jeho záver je (implicitne alebo explicitne) obsiahnutý v premisách, uvažovaných dohromady“ (Taliga 2009, 355).⁶

Priznám sa, že moje zamlčanie nemalo jednoduchý dôvod (Fuj! Opäť nejaký dôvod! Naozaj sa zlozvykov nedá zbaviť?): Nie je to pravda, pokiaľ len slovom „implicitne“ nemyslíme niečo ako „je to tak, aj keď sa to nedá zistiť“, a vzťah obsiahnutosti odlišujeme od vzťahu vyplývania. Autor nikde nešpecifikoval význam slova „implicitne“ a v odbornej literatúre môžeme nájsť presvedčivé zdôvodnenie toho, že význam spojenia „implicitne obsiahnutý“ či „implicitná definícia“ trpí chybou *zámeny predmetu – the fallacy of subject matter* (Tichý 1988, 274).

Preverme teda explicitnú obsiahnutosť záveru v premisách. Autor možno naráža na paradox dedukcie. Áno, Cohen s Nagelom už v roku 1934 sformulovali tzv. *paradox deduktívneho úsudku* či *paradox logického dôsledku* (ParadoxDed – The Paradox of Inference):

(ParadoxDed)

„Ak v nejakom úsudku záver nie je obsiahnutý v predpokladoch, nemôže byť platný; a ak sa záver neodlišuje od predpokladov, je bezcenný; avšak záver nemôže byť obsiah-

⁵ Autor zrejme chcel povedať „problém kruhovosti (zdôvodnenia)“, keďže nejde o žiaden problém s kruhom.

⁶ Ide o Taligov preklad citácie z Millera (Miller 2005, 64).

nutý aj v premisách, aj byť nový; teda úsudok nemôže byť aj platný, aj užitočný“ (Cohen, Nagel 1934, 173).⁷

Zmyslom tohto argumentu je hľadať presvedčivú odpoveď na otázku: Ako môže byť deduktívna logika užitočným nástrojom epistemológie? Na rozdiel od Taligu autori nekonštatujú bezcennosť logiky a zdôvodňovania a snažia sa vysvetliť, aká chyba vedie k paradoxu. Ved' ak by záver deduktívneho úsudku nemohol priniesť novú informáciu, tak nielen že tento úsudok sám by bol bezcenný, ale celé oblasti (logika či matematika) by boli bezcennými činnosťami.

Cohen s Nagelom sformulovali námietku, ktorú vyslovujú pochybovači (študenti) o užitočnosti logiky, a predložili intuitívne presvedčivé vysvetlenie, v ktorom sa zamerali na explikáciu pojmu *novosti* (záveru) a pojmu *obsiahnutosti* (záveru v predpokladoch).

Len stručne: 1. Ak by záver bol len *slovnou transformáciou* predpokladov, tak na odvodzovanie nám stačí znalosť jazyka. Potom by bolo záhadou, prečo lingvisti neučia logiku a matematiku. Inými slovami, na dedukciu z axióm a postulátov – napríklad v Euklidovej geometrii – potrebujeme čosi viac než len znalosť jazyka, potrebujeme nejakú inú kompetenciu, nie kompetenciu používania jazyka.

2. Novosť záveru nie je otázkou jeho psychologickéj (epistemickej) nezvyčajnosti či neočakávanosti vo vzťahu k predpokladom. Niektoré teóremy Euklidovskej geometrie určite môžu byť pre niekoho v tomto zmysle prekvapujúce, no pre niekoho iného (napríklad odborníka na geometriu) prekvapujúce byť nemusia.

3. Nieкто by mohol argumentovať, že novosť by mala spočívať v akejsi logickej nezávislosti konklúzie od jej predpokladov, ale aby bol úsudok platný, konklúzia musí byť závislá, preto konklúzia stráca novosť. Aby Cohen s Nagelom mohli vyvrátiť aj tento názor, explikujú význam výrazu „obsiahnutosť záveru v predpokladoch“ do dvoch rozličných pojmov. Prostriedkami tohto rozlíšenia sú dva základnejšie pojmy významu. Rozlišujú medzi *konvenčným významom* a *významom*, ktorý z nejakého konvenčného významu vyplýva, ale nie je s ním identický. Uvádzajú príklad (Cohen, Nagel 1934, 176): Konvenčný význam vety

(V1) *Všetci ľudia sú smrteľní*

môžeme vyjadriť ako to, že množina ľudí je podmnožinou smrteľných ľudí. Na druhej strane význam vety

(V2) *Všetci nesmrteľní sú nie-ľudia*

nie je časťou konvenčného významu vety (V1), ale z neho vyplýva. Inými slovami, konvenčný význam záveru nie je obsiahnutý v konvenčnom význame predpokladov, ale z neho vyplýva, a až v tomto druhom zmysle je obsiahnutý v predpokladoch. Cohen s Nagelom ďalej zdôrazňovali, že empirická pravdivosť predpokladov je niečo iné ako relácia

⁷ If in an inference the conclusion is not contained in the premises, it cannot be valid; and if the conclusion is not different from the premises, it is useless; but the conclusion cannot be contained in the premises and also possess novelty; hence inferences cannot be both valid and useful.

logického vyplývania medzi predpokladmi a záverom.

Paradox dedukcie však nespájali priamo s námietkou vychádzajúcou z *chyby kruhovosti úsudku (sylogizmu)*, ktorá bola vznášaná proti logike od čias Aristotela a svojho času ju sprítomnil John Stuart Mill:

„Musíme uznať, že v každom sylogizme chápanom ako argument dokazujúci záver je *petitio principii*. Keď povieme

Všetci ľudia sú smrteľní,
Sokrates je človek,
preto
Sokrates je smrteľný,

tak protivníci sylogistickej teórie považujú za nevyvrátiteľné to, že propozícia *Sokrates je smrteľný* je predpokladaná v oveľa všeobecnejšom predpoklade *Všetci ľudia sú smrteľní*: Nemôžeme si byť istí smrteľnosťou všetkých ľudí, pokiaľ nie sme si istí smrteľnosťou každého jednotlivého človeka; (...) žiadne usudzovanie zo všeobecného na jednotlivé nemôže ako také nič dokázať, keďže zo všeobecného princípu nemôžeme odvodiť jednotlivé, ale len to, čo princíp sám predpokladá ako známe“ (Mill 1843, 210).

Aj s touto námietkou sa autori vyrovnávajú presvedčivo poukázaním na to, že mnohé všeobecné pravdy neboli získané preverovaním právd o jednotlivých prípadoch (Cohen, Nagel 1934, 179). Ide napríklad o analytické pravdy, o konvenčné pravdy a pod.

Vysvetlenie paradoxu dedukcie – akokoľvek presvedčivé by sa nám zdalo – sa neopieralo o teoreticky prepracovaný fundament a hoci správne exemplifikovalo novosť záveru, prekračovalo možnosti systému a opieralo sa najmä o intuíciu. Jeho autorom však ani na um nezišlo rezignovať na vhodnosť zdôvodňovania – veď zdôvodnenie tohto paradoxu predložili vo forme deduktívneho úsudku. Na rozdiel od Taligu neprijali unáhlený záver o bezcennosti zdôvodňovania. To nebola výnimočná situácia: Vo vede často dosahujeme pokrok tým, že komplexnejší problém skúmame prostredníctvom zjednodušených modelov, v ktorých sa niektoré súvislosti odhaľujú neprekryté inými súvislosťami, ale niektoré súvislosti sa zas stratia. Preto stále musíme mať na pamäti, že sme problém zjednodušili, a pri následných vysvetleniach musíme robiť isté korekcie, aby sme nepredkladali logicky sporné závery. Intuícia však naozaj nie je vedecky dostatočné kritérium vysvetlenia, hoci v prvých fázach skúmania či pri pedagogickej činnosti sa o ňu do istej miery často opierame.

Prehľadom čiastočne úspešných pokusov prekonať horizont intuície a vysvetliť paradox dedukcie teoreticko-sytematicky sa nebudeme zaoberať; čitateľ ich nájde napríklad v stati M. Duží (Duží 2008). Taliga však neprejavil dostatočnú vedeckú usilovnosť a neprečítal si práce, v ktorých je navrhnuté úplné riešenia paradoxu úsudku. A nemusel veľa hľadať, nemusel ísť ani za „humno“, stačilo sa poobzerať po „našom dvore“. Paradox úsudku bol presvedčivo vysvetlený práve v článku Duží s návodným nadpisom *Semantic*

Information and the Paradox of Inference (Duží 2008)⁸ v časopise, v ktorom publikuje aj Taliga, a v čase, keď jeho stať ešte nebola publikovaná. Neskôr Duží publikovala ešte detailnejšiu analýzu *paradoxu dedukcie* (Duží 2010) v renomovanom časopise, čo potvrdzuje, že jej riešenie je pre vedeckú komunitu zaujímavé. Nechcem podrobne reprodukovat' jej vysvetlenie paradoxu. Uvediem len hlavné idey.

Ak máme dostatočne jemne rozlišujúcu teóriu, ktorá pracuje napríklad s významami analytických a empirických viet ako so **štruktúrovanými procedúrami**, tak vieme priamo v tejto teórii odlišit' onen *konvenčný význam* od *významu, ktorý z neho vyplýva*. V takomto systéme vieme vysvetliť, že záver deduktívne platného úsudku môže prinášať novú, hoci analytickú – nie empirickú – informáciu, ktorá nie je explicitne obsiahnutá v premisách. Zostáva pravdou, že z hľadiska empirickej informácie záver platného úsudku s empirickými pojmami naozaj neprináša nič nové – nevylučuje žiadne nové stavy vecí okrem tých, ktoré už vylúčili predpoklady.

Len na ilustráciu: Ak máme úsudok, ktorý uvádza autor,

(PR) X: Všetci ľudia sú smrteľní.
Y: Sokrates je človek
Z: Sokrates je smrteľný,

tak jeho záver Z ako procedúra, ktorá určuje funkciu (propozíciu) a tá v závislosti od empirických okolností (sveta a časového okamihu) identifikuje pravdivostnú hodnotu, je odlišná od obidvoch procedúr označených premisami a nie je ich verbálnou modifikáciou.

Už Bolzano by nám ponúkol vysvetlenie: *Veta osebe X* obsahuje ako svoje zložky pojmy **všetci, ľudia, byť smrteľný**; *veta osebe Y* obsahuje ako svoje zložky pojmy **Sokrates, byť človekom** a *veta osebe Z* obsahuje ako svoje zložky **Sokrates, byť smrteľný**. Ani jeden z predpokladov ako štruktúrovaných *viet osebe* neobsahuje explicitne záver.

Práca logika spočíva v tom, že na základe logických vzťahov medzi pojmami dokáže identifikovať „novú pravdu“, novú procedúru, ktorej výsledná pravdivosť je garantovaná pravdivosťou premís. Podobne práca matematika nespočíva v bezcennom zhromažďovaní právd, ktoré sú už obsiahnuté v predpokladoch (axiómach a postulátoch teórie). Matematici dokazovaním „objavuje“ nové spôsoby konštruovania (algoritmy) hoci aj toho istého čísla, nachádza nové cesty k známym entitám alebo cesty k doteraz neznámym entitám. Nejde o žiadnu chybu *petitio principii*. Takže nie je pravdivá ani jedna z citovaných nepochybných múdrostí, ani táto siesta:

(NM6) „... neexistujú, a ani nemôžu existovať, žiadne rigorózne argumenty, žiadne presvedčivé argumenty podporujúce... svoje závery“ (Taliga 2009), 361).

Zvyšná argumentácia proti deduktívnym úsudkom sa opiera o piatu nepochybnú múdrosť ako platnú, takže demonštrovaním jej nepravdivosti sa rúca aj ďalšia argumentácia proti vhodnosti a účelnosti zdôvodňovania. Analytická novosť záveru deduktívne

⁸ Systémové vysvetlenie informatívnosti matematických viet predložil už pred viac ako dvadsiatimi rokmi Tichý (Tichý 1988).

platného argumentu vysvetľuje paradox dedukcie. Nech teda žije zdôvodňovanie! *Vivat, crescat, floreat deductio.*

Záver. Ako „staromilsky“ založený logik, ktorý sa nezbavil mýtu zdôvodňovania, som predložil dôvody, prečo nemôžem hodnotiť autora preverovanej state ako výnimočného mysliteľa. Je mi to ľúto, pretože Slovensko by sa tým mohlo ešte viac zviditeľniť. Taligovi však chcem úprimne poďakovať za to, že upozornil na problém, ktorého vysvetľovaniu širšej verejnosti sme sa my, ktorí obľubujeme zdôvodňovanie, možno nevenovali dostatočne. Objaviť riešenie problému a zverejniť ho je zrejme len jeden z nutných predpokladov jeho trvalejšej akceptácie odbornou verejnosťou. Ako v prípade očkovania proti niektorým chorobám, ktoré treba v pravidelných intervaloch opakovať, aj my sme povinní pravidelne a opakovane vysvetľovať prínos logiky a zdôvodňovania k rozširovaniu poznania. To je kritika do vlastných radov. Jedna vec ma však napriek tomu trápi. Hoci sa autor priznáva k provokatívnosti svojej state, neriadil sa ani princípom *audiatur et altera pars* – neuviedol ani jedno dielo, v ktorom by skúmateľ zastával v otázke vysvetlenia paradoxu dedukcie opačný názor (aj keď bolo naporúdzí), a neriadi sa ani zásadou vyhýbania sa extrému, keď je nejaká téza spochybnená, ale nie je dokázaný opak.

Literatúra

- COHEN, M. R. – NAGEL, E. (1934): *A Introduction to Logic and Scientific Method*. London: Routledge and Kegan Paul.
- DUŽÍ, M. (2008): Semantic Information and the Paradox of Inference. In: *Jednotliviny, všeobecniny a významy*. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 34-59.
- DUŽÍ, M. (2010): The Paradox of Inference and the Non-Triviality of Analytic Information. *Journal of Philosophical Logic*, 39, 473-510.
- GAHÉR, F. (1998): *Logika pre každého*. 2. doplnené vydanie. Bratislava: Iris.
- MILL, J. S. (1843): *A System of Logic*. Vol. 1, 1843.
- NUHLÍČEK, M. – SZAPUOVÁ, M. (2012): Poznámky ku skepticizmu alebo čo spochybňuje, a čo nespochybňuje skeptik. *Filozofia*, 67 (2), 147-159.
- TALIGA, M. (2009): Nekonečný príbeh zdôvodňovania. *Filosofický časopis*, 57 (3), 353-374.
- TALIGA, M. (2010): Paradox skepticizmu? *Filozofia*, 67 (7), 695-705.
- TALIGA, M. (2012): Na čo sú dobré argumenty? (Odpoveď A. Démuthovi, M. Nuhlíčkovi a M. Szapuovej). *Filozofia*, 67 (5), 417-425.
- TICHÝ, P. (1988): *The Foundations of Frege's Logic*. Berlin – New York: de Gruyter.

František Gahér
Katedra logiky a metodológie vied FiF UK
Gondova 2
814 99 Bratislava I
SR
e-mail: frantisek.gaher@uniba.sk